

Црквени летопис

ИЗ XVII ВЕКА БАРСКОГ НАДБИСКУПА
АНДРИЈЕ ЗМАЈЕВИЋА — ПЕРАШТАНИНА

Андрија Змајевић спада у ред оних наших историчара и књижевника XVII века који су писали у прози на народном језику у времену када се у нашим крајевима — особито на приморју — сматрало да о науци треба да се пише само на страном језику.

Родио се у Перасту 16 јуна 1624 год., где је 7 септембра 1694 године умро и сахрањен у малој капелици Св. Богородице, коју је још за свога жвота себи за маузолеј саградио.¹⁾

Андрија Змајевић пореклом је из Црне Горе. На страни 817—818 „Летописа“ говори о пресељењу својих предака 1424 године са Цетиња у Котор, а одатле у Пераст.²⁾ То је оно време надирања Турака када су многе црногорске породице бежале у крајеве који су тада били поштеђени од турских насртаја. Од његових предака који су остали у Црној Гори роди се, каже он, „Арсеније Пећски Патриарка Србске Земље, Бугарске, Босне, и Арбаније по начину Србском свијех Метрополита Начелник, који сада речене Државе духовнијем начином угодно влада будући од саме тридесет и два годишта, по строини земљак Наш драг Пријатељ, и у Владању реченога краљевства Сервије (кога се и миј недостојни Начелник по обичају Свете Римске Цркве находимо) како је дружбеник. (Да бог да у послуху Светога Пристоља буде како и свети Сава на мијесто кога ходи).“³⁾ Из овога се јасно види да су му преци били православни. Бока је још била слободна од турских упада, а како је верски утицај из Рима био врло јак, то су свакако, било његови преци који су избегли из Црне Горе или каснији, прешли у римокатолицизам.

¹⁾ П. Буторац, Огледи о Змајевићима, Загреб 1928, 4, 5.

²⁾ У Которским нотарским књигама на стр. 57, 367 стоји: „Nicol. Zmajevich de Gnegusii 1564 god.“ (Према исписима Ива Стјепчевића, каноника у Котору).

³⁾ Змајевићев податак о годинама старости Арсенија III неће бити тачан, јер на другом месту говори да патријарх има од 35 до 40 година (... „Egli e d'età di anni trentacinque in quaranta, e huomo di bella e veneranda presenza“). Јов. Радонић, Римска курија и Јужнословенске земље, Београд 1950, 259, 340). П. Колендић „Андрија Змајевић о патријарху Арсенију III ГСНД (1927) III, 291.

Завршивши теолошке и филозофске студије у Риму, промовисан је за доктора теологије и филозофије, и као такав је неко време држао предавања у некој установи у саставу Congregatio de propaganda fide. Без сумње, Змајевић је налазећи се у Риму и располагајући многобројним разноврсним изворима, стекао темељну спрему, не само теолошку већ и класичну. Папа Александар VII именовao га је будљанским апостолским викаром и повереником Св. Столице, а 23 фебруара 1671 године папа Климент X поставио га је за барског надбискупа и српског примаса.⁴⁾ Као барски надбискуп није живео у Бару, јер је Бар у то време био под влашћу Турака, већ у Паштровићима, управљајући одатле и Будљанском бискупијом. У својој надбискупији је имао око 2270 верника — католика.

Андрија Змајевић је живео у приликама које су изазвале српске покрете, и уопште политичке идеје и покрете за ослобођење балканских хришћана испод исламског јарма, а који су се нарочито разбуктали почетком, а особито крајем, XVII века, тј. за време аустро-турског рата, т. зв. „светог савеза“ 1684 год. (Пољска, Млеци, Аустрија и Папа), коме се после три године прикључила и Русија. Млечани су, уз помоћ ускока, устаника и Црногораца, ратовали уз целу своју далматинску границу с Турцима. Већи део Боке Которске био је тада под Турцима, и онда није ни чудо што су Андрија Змајевић и његови Пераштани прижелькивали ослобођење Боке Которске испод турског ропства од стране Млечана. Када је постављен за опата цркве Св. Ђорђа у Перасту, нашао је цео поверени му крај од Љуте до Новог опустошен. Тако је и Пераст за време боја 15 маја 1654 год., у коме су Турци под својим вођом Ризванагићем били потучени, био потпуно опљачкан, па и црквени намештај и одежде које је папа Урбан VIII даровао опатији Св. Ђорђа.⁵⁾

За време борбе за ослобођење Рисна Змајевић је зашао у рисански крш и на бојишту је храбрио своје Пераштане да се јуначки боре. По заузимању Рисна 1684 год., држећи крст у руци, храбрио је устанике и народ одржавши проповед са минарета цамије, коју је потом преобразио у цркву. Исту славу је доживео и у Новом 1687 год. Међутим није доживео преузимање од Турака Бара, седишта своје надбискупије.⁶⁾ Ти догађаји и борбе с Турцима опевани су највећим делом у песмама дугих стихова, које су познате под именом „бугарштица“, а које су поникле нарочито у области јужне Далмације, највише у Перасту. И Андрија Змајевић је спевао једну осмерачку песму у три певања, у којој се описује сукоб између Пераштана и Мехмедаге Ризванагића 1654 године. Он је први почео сабирати народне песме у овоме крају и преписивао дубровачке.

⁴⁾ П. Буторац: Огледи о Змајевићима, 5.

⁵⁾ Исти, 4. ⁶⁾ Исти, 4.

Исто тако Андрија Змајевић је први опевао страховити дубровачки земљотрес у „Словинској Дубрави похођеној од господина Бога 1667 године.“ У тој ситној полиметриској песми с пуно интимнога и личнога саосећања, он овако описује тај догађај. Било је, пева он, тада дивно и блиставо пролеће. Рано у јутру тога дана кренуо је он из Пераста да походи једног пријатеља у Дубровнику. Пошавши јако рано, свратио је најпре на острво Св. Ђорђа, да обиђе своју опатију. Баш је био при крају са литургијом, кад се земља страшно потресла и храм се над њим срушио. Сви његови пратиоци били су мртви, само он, затрпан рушевинама, остаде жив, али са сломљеном руком. Освестио се у кревету своје куће. Тај земљотрес, који је познат као дубровачки, није трајао више од 10 секунди, али он је цео Дубровник претворио у рушевине и уништио преко 5.000 људских живота. У макросеизмичком смислу земљотрес се ширио од Венеције до Мореје, и по данашњим схватањима био је то велики земљотрес, који је, поред Дубровника, на нашој обали уништио још Стон и Цавтат и оштетио многе приморске градове, па међу њима и Пераст.

Андрија Змајевић је дубоко осећао за свој народ, за његове патње и страдања под турским јармом. Исто тако, није могао бити равнодушан према црквеној подвојености, која је постојала међу верницима у краљевству Сервије, где је он био римокатолички Начелник — Примас. Све ово је утицало на његов књижевни рад. Најзначајнији и најзанимљивији његов рад (у рукопису) је Црквени летопис, коме је он сам дао наслов: *Darxaua sueta slauna i kreporna crkuenog letopisa trudom Andrie Zmaieulichia Perasetanina.* Пишући богатом прозом, изложио је у њему историју јеврејско-хришћанске религије с многим политичким догађајима, од најстаријих времена па до 1675 године. Рукопис његовог дела у концепту исписан је на 901 страни текста, 37 страна додатка, и 39 страна индекса. Уз текст налази се и 40 слика.

Ово своје дело Змајевић је почео писати вероватно седамдесетих година XVII века, дакле отприлике у времену, када је постављен за надбискупа, а завршио 1676 године, евентуално и доцније, јер последња страна текста садржи само наслов „Innocentio XI 223. (папа по реду) 1675 године.“ Догађаје из 1674 год. није исписао, а за 1675 год. само делимично. Зашто није обрадио догађаје из ових и каснијих година, тј. до 1694 год., када је умро, није познато. Вероватно смрт, или болест га је омела.

Постојање овог Змајевићевог дела било је давно констатовано, као и то да оно није уопште никада штампано. Но то је скоро све што се о њему зна. Међутим није ни до данас утврђено: у ко-

лико је примерака рукопис писан и где се ови примерци налазе. За сада нам је познато да се један примерак налази у Сплиту, у Археолошком музеју. Овај примерак писан је латиницом, талијанским правописом како је тада био обичај на нашем приморју. Он је основни и први Змајевићев оригинал у концепту његовом руком писан и са његовим потписом на крају дела, који гласи: „Affermo come fratello Andria Zmaievich Arcivescovo d' Antivari e amministratore di Budua.“ Да је Змајевић овај примерак својом властитом руком писао, и да је он прва обрада дела, види се и по самом рукопису на тексту. Са стране, међу редовима, и на крају текста налазе се безбројни уметци, разни натписи на сликама, који су идентични са рукописним текстом. Сплитски примерак на листу пред насловном страном има печат надбискупије. Затим, после наслова, долазе седам празних — неисписаних — страна, које су биле намењене највероватније за предговор, који је, барем у овом концепту, изостављен. Ја бих рекао, готово сигурно, да је баш овај примерак Летописа тај који је најстарији и који је наследила фамилија Висковић, од својих рођака кнежева Буровића, најближих Змајевићевих сродника. Пресељењем фамилије Висковић у Трст и овај примерак Летописа је тамо отишао, где га је д-р Петар Колендић открио, и на чију га је интервенцију управник сплитског Археолошког музеја почивши дон Фране Булић пре 25 година откупио за Музеј.

П. Буторац у својим огледима о Змајевићима, стр. 10—11, позивајући се на И. Кукуљевића и Вуловића наводи да постоје три примерка Црквеног летописа, и један у латинском преводу. Од ова три примерка, један који је припадао, по наслеђу, породици кнежева Буровића пропао је у пожару у Новоме 1806 године, други, писан босанчицом — ћирилицом, налази се у Археолошком музеју у Сплиту, а трећи у библиотеци *Congregatio de propaganda fide*. Примерак, пак, који је у латинском преводу, налази се у Библиотеци Млетачке патријаршије. Што се тиче примерка у сплитском Археолошком музеју и примерка у породици Буровића, дубоко смо уверени да су то један те исти примерак, који није у пожару 1806 године у Новоме изгорео, већ је спасен пресељењем у Трст породице Висковића, најближих наследника кнежева Буровића, одакле је, као што је малочас речено, доспео у сплитски музеј. Исто тако сплитски примерак није писан босанчицом — ћирилицом. Сада остаје да се рашчисти питање са примерком у Риму. Из писма Вицка, синовца Андријиног, упућеног 1 XI 1711 године папи Клементу XI⁷⁾ види се да је Летопис писан на језику илирскога народа, да је снабдевен латинским преводом, и напоследку може се закључити да је Летопис већ раније послат у Рим, највероватније за живота Андријиног. Паво Јосип Шафарик укратко је описао Змајевићев Црквени летопис у

⁷⁾ A. Theiner, *Vetera monumenta Slavorum Meridionalium Romae* 1863, II, 241—2.

„Geschichte der Südslawischen Literaturen“ III. 234.⁸⁾ Најпозитивније податке имамо од И. Кукуљевића и Фрање Рачког, који су за време својих бављења у Риму посетили Архив и библиотеку Congregatio de propaganda fide и имали Змајевићев Црквени летопис у рукама. Иван Кукуљевић⁹⁾ каже да је Летопис писан на листовима великог формата, на славенском и латинском језику, по ступцима, тако да су десни ступци на славенском, а леви на латинском језику. Од овога рукописа има један препис библиотеке „духовног сјеменишта у Млетцих“, а други се чува у Перасту, родноме месту Змајевића. Ф. Рачки¹⁰⁾ пак наводи да је из „Љетописа Црквенога“ (ово је исписано ћирилицом) А. Змајевића, барског надбискупа, исписао уметке из наше историје. Међутим последњих педесет година одржава се вест да је рукопис негде затурен у Конгрегацији. Остаје још да се извиди: шта је било са римским примерком, затим са преписом Летописа, који спомиње И. Кукуљевић, да се налази у Духовној богословији у Венецији, и да није то исти примерак за који П. Буторац наводи да је на латинском језику и да се налази у Млетачкој патријаршији.

По наслову дела види се да је Змајевић писао свој Црквени летопис по угледу на историчаре XVII века, а по концепцији св. Августина и његовог знаменитог дела „De civitate Dei“, замисливши и описавши једну идеалну и свету државу којом не управљају световни владари, која је без граница, и као таква: славна и крепосна, тј. пуна врлина. Спроводећи у дело ово своје схватање у виду црквених летописа и хронолошким редом, описивао је догађаје и личности почев од библиског стварања света па све до

⁸⁾ P. J. Šafarik, Die Geschichte der Südslawischen Literaturen, Prag 1864, III, 132, 234. На страни 132 дословно стоји само следеће: „Andreas Zmajević (in der zweiten Hälfte des XVII. Jahr., geboren zu Perasto erzogen in Collegio der Propaganda Erzbischof von Antivari und Dioklea Primas Serbien, schrieb in vulgar-illyrischer und lateinischer Sprache ersteres mit cyrillischen Buchstaben, „Annales ecclesiasticas“, vom Anfange der Welt bis auf seine Zeiten. Sie sind in der Bibliothek der Propag. aufbewahrt worden“.

На страни 234 се наставља: „Des Andreas Zmajević, Erzbischofs von Antivari und Dioklea, Primas von Serbien, „Annales ecclesiastici“, von Anfange der Welt bis auf seine Zeiten, sowohl in lateinischer Sprache, als auch in vulgar-dalmatisch-serbischer Mundart mit cyrillischer Schrift, in der Bibliothek der Propaganda in Rom“.

⁹⁾ I. Kukuljević, Izvjestje o putovanju kroz Dalmaciju u Napulj i Rim: Arkiv za povjestnicu jugoslavensku knj. IV, 376, (za 1857 god.). Кукуљевић о Летопису даје следеће податке: о називу дела, који се разликује од концепта оригинала, који приказујемо: „Letopisa crkvenoga i novoga zakona sveta i kriposna država slovinsko-latinska. Trudom Andrie Zmajevića iz Dalmacie Perašanina, arkbiskupa Barskoga, kraljevstva Servie načelnika, i učitelnici časno od rasplodenia viere odhranena. Svomu slovinskomu narodu otvorena i poklonena godišće spasenia A. X. C.“

Писац наводи да следи латински превод натписа, који гласи: „Annalium ecclesiasticorum novi Testamenti Synopsis chronologica illyrico-latina. Studio Andreae Zmajevich Perastini, Archiepiscopi Antibarenensis, Regni Serviae Primatis, Collegii Urbani de propaganda fide alumni, suae illyricae nationi exhibita ac dicata. Anno salutis MDCXC.“

¹⁰⁾ Ф. Рачки: Рад (ЈАЗИУ), бр. XVIII, 258 (за 1872 год.).

својих дана. Овако замишљена држава обухвата само оне догађаје, личности, државе и делове света који су у посредној, или непосредној вези, прво, са јеврејским, затим са хришћанским верницима. Он жели да све Словене, а нарочито Србе, приведе „послуху“ римске цркве и да их верски уједини, а затим укључи у ову државу. То је концепција и тенденција његовог Црквеног летописа. Треба имати у виду чињеницу да се Змајевић као питамац школовао у Риму — у колегију Урбано, — и да је још тамо постао поверљиво лице Конгрегације верске пропаганде, те да би се разумео у свему његов став, према догађајима и личностима, по питањима црквеног јединства. Ни концепција ни композиција дела нису оригинални. Са мањим отступањима оне одговарају црквеним анализима Ц. Баронија (Baronius) и Риналдија (Raynaldus), који су исто тако служили католичкој цркви у борби против протестантизма, а нарочито да докажу неприкосновеност римокатоличких догми, цркве па чак и свих католичких институција од Христа наовамо.¹¹⁾

Змајевић са предубеђењем и унапред утврђеним планом износи чињенице које су у складу са његовом концепцијом; све детаље који се са њима косе једноставно изоставља. Према томе, далеко је од тога да он критички разматра догађаје.

Аналистичка форма, коју је писац усвојио, незгодна је. Световни догађаји се сецкају, а њихови делови се разбацују, тако да се наместо сливности и историске повезаности добива мозаично шаренило историских догађаја.

До нове ере Летопис је подељен на два дела: стварање и почетак света, затим на стари закон (завет). Од нове ере Летопис се зове Летописом Новог закона и подељен је по вековима на седамнаест поглавља — делова. Сваки век, односно поглавље, представља засебну целину историску која обухвата црквене и световне догађаје за тај век. Уствари механичка подела са периодизацијом по вековима, а не по догађајима из опште историје. Унутар ове поделе по вековима извршена је још и подела по папама. У ове делове унети су само они историски догађаји који су се збили у времену владања дотичног папе. Док подела по вековима почиње и завршава се стварним догађајима који су се збили на почетку и крају једног века, дотле подела на временске периоде владања папа почиње са ступањем извесног папе на престо, а завршава се његовом смрћу. Оваквом механичком поделом и спољашњом формом Змајевић је осигурао континуитет црквене историје, а повезаношћу догађаја за папе, носиоце Петрове, односно Христове цркве, све је догађаје потчинио цркви.

Змајевић се служио многим изворима и стручним делима, који се могу углавном груписати на оне који се односе на црквену и на оне који се односе на општу и народну историју. За црк-

¹¹⁾ E. Fueter, Geschichte der Neueren Historiographie, München 1911, 213—215.

квену историју главни му је извор Св. Писмо старог и новог завета, затим св. Аугустин, св. Јероним, св. Јован Златоусти, неки апокрифи итд., док се за световне догађаје из историје старог века позива на Сенеку, Јосифа Флавија, Квинта Курција, Страбона, Лактанцијуса, Фирмијана и Прокопија. За црквену и општу историју од нове ере наоვაмо главне податке црпе из црквених анала и Мартирологије Ц. Баронија, и Црквених анала Риналдија. Црквени анали Баронија су му истовремено и образац по коме пише свој Летопис, а нарочито за биографије св. отаца, папа, и за црквене и световне догађаје. Из њега црпе највише података за свој Летопис. На више места позива се на: Риналдија, Платину, Белармина, Бјонда, Зонару, Ницету, Куропалатеса, и др.

За историју „Словињана“ главно му је дело којим се користи „Il Regno degli Slavi“ од М. Орбинија. Писац свестрано користи садржај и хронологију дела. На многим местима, поједине мање делове чак и дословно преводи. Поред Орбинија, доста користи Лукаревићеве Дубровачке анале. Позива се на Константина Порфирогенита, Тому Архиђакона, Попа Дукљанина, Сабелика, Баронија, Бонфинија, М. Миконија, Луцића, Т. Мрнавића, неки рукопис манастира Св. Јакова у Дубровнику, П. Павловића, Которски законик, Српски зборник, писма разних папа, неку перашку хронику итд. користећи их обилато.

Змајевић користи изворе и разна дела у извацима, углавном слободно, верно и поуздано, што смо утврдили код следећих писаца: Јосифа Флавија, Квинта Курција, Страбона, Константина Порфирогенита, Томе Архиђакона, Попа Дукљанина, Сабелика, Зонаре, Ницете, Баронија, Орбинија, Лукаревића и Луцића. Првенствено користи ону грађу која одговара циљу и намени Летописа. Он се позива на изворе и разна дела, међутим их далеко више користи него би се рекло по његовом спомињању, ово нарочито код биографије светитеља, папа, мученика и приликом описа чудеса. Код описивања световних догађаја више се позива на изворе и разна дела. Цитати за најстарији период „Словинске историје“ утолико су непоуздани што писац у својим коментарима ових држи да су Словени постојали још у античко доба у крајевима где данас живе. Сви наведени извори и многобројна стручна литература били су Змајевићу не само познати већ и приступачни, особито за време његових студија и одлазака у Рим „ad limina“. Међутим, пишући Летопис у родноме крају, вероватно да није имао при руци све познате изворе и потребну литературу, јер једино на тај начин се може објаснити да је писац понекад цитирао оне исте изворе и дела на начин како су они цитирани код Баронија и Орбинија.

На сплитском примерку — концепту оригинала — види се да се Змајевић трудио да његово дело буде лепо илустровано сликама светитеља, мученика, папа, владара, научењака, и грбовима наших земаља, владара итд. Сам је имао великог смисла за сликарску уметност и необично је лепо сликао, што се да

закључити по сликама у поменутом примерку, које је лично цртао. Сlike које се односе на грчке и римске владаре и на разне светитеље узимао је и помоћу отисака, које је добијао подметањем старог новца или медаља и трљањем дрветом по хартији. Добивени отисак је затим пером цртао и сенчио, да би се ликови боље истакли. Из овога се види да је имао велики интерес за општу нумизматику и располагао јаком нумизматичком збирком.

Најстарије доба Змајевић почиње са стварањем света и човека по библиском казивању, па прелази на пад првих људи и на рођење Каина, Авеља и Сита. Потом говори о праоцима до Ноја и о потопу, зидању Вавилонске куле и о пометњи језика, о Авраму у Мезопотамији и његовом пресељењу у обећану земљу Ханам, о унуку Аврамову Јакову и његовим синовима, особито Јосифу, о страдању његовог потомства Јевреја у Египту, затим о Мојсију и изласку Јевреја из Египта и стварању њихове државе у Ханаму. И напоследку говори о њиховим владарима, вођама, судијама, царевима — краљевима и о расцепу државе Јевреја, о њиховом насилном пресељењу у асирско-вавилонско ropство и о повратку у отаџбину, о пророцима и о обнови јеврејске државе под Макебејима и коначном паду у римско ropство.

Као што се из овога садржаја види, обрада овог дела Летописа је искључиво библиско-религиска. Опис догађаја је једностран: са малим изузецима писац се углавном искључиво ослања на „Библију“. Једино код стварања духовног света, анђела, осећајући празнину у „Библији“ између стварања неба и земље с једне стране, и човека с друге, Змајевић је, користећи се апокрифима, унео у свој Летопис и стварање духовног света. Писац се задовољава хрснолошким излагањем библиске историје Јевреја, док се историје Египта, Вавилоније, Асирије, Персије, итд. само дотиче уколико су ове у вези са појединим библиским личностима или догађајима. Ово се најбоље види када говори о пророку Данилу и краљу Набукодоносару, затим Киру. Остале делове из области опште историје писац спомиње доста неповезано и разбацано међу описима библиских догађаја. Спомиње седам грчких мудраца (Талет, Бијант, Питак, Солон, Хилон, Клеобул, Перијандер), и наводи њихове познате изреке којима су потстицали народ на умереност и трезвеност. Говори о Филипу Македонском, Аристотелу, учитељу Александровом, који је био „оглашен да сеје зле науке“ и ради тога прогнан на Халкидик, где је и умро. Иscrпно и занимљиво износи животопис и дела Александра Великог, његов сусрет са Диогеном и поход на исток. Позива се на Јосифа Флавија, који каже како је Александар сјахао с коња када му је првосвештеник у црквеној одежди са поклисарима града Јерусалима изишао у сусрет.¹³⁾ Змајевић у том Александровом гесту види сазнање Бога од стране Александра. Исто та-

¹³⁾ J. Flavii, Opera omnia post Immanuelem Behkerum recognovit Adrianus Veber, Lipsiae 1888.

ко, подвукао је казну којом је Александар казнио оне Јевреје који су се одметнули од правог Бога и клањали идолима, као и Бесу, убицу краља Дарија. Напоследку говори да се Александар одао развратном животу, да је отрован и умро у 33-њој години живота. Спомине Птоломеја Филадельфа, Селеука итд. Писац додирује оснивање Рима и римске краљеве када говори о Ромулу и Рему и Сервију Тулију. Прескаче многе делове римске историје, прелазећи на П. Корнелија Сципиона, кога назива „Азијатик“. У даљем излагању испрепleo је многе догађаје када говори о Пиру, Каталини, Цицерону, Антонију, Помпеју, Митридату. Даје лепе описе Цезара, Октавијана Аугуста и Виргилија.

Обрада ових одломака из опште историје у већини случајева је некритична. Она је тенденциозна, јер има да подржи библиску тврдњу и религиозно тумачење догађаја. У ову сврху и наративност коју Змајевић испољава у овом делу Летописа је поткрепљена и ванбиблиским изворима и делима.

Главни извор за најстарији религијски део Летописа, као и за онај други део, који говори о животу Исуса Христа и о апостолима, била му је „Библија“. Она је Змајевићу скелет који он попуњава црквеним историчарима и старим хришћанским писцима, као св. Аугустином и другим, раније поменутиим.

Прелазећи на нову еру, Змајевић исцрпно описује живот Исуса Христа, његово детињство, учење, страдање и васкрсење, као и животе свих апостола и светитеља. Исцрпно и до детаља је обрађена појава и ширење хришћанства и на тај начин описани су многи детаљи из области опште историје, а нарочито римске. Премештањем религијског тежишта из Палестине у Рим, затим хришћанства у многе делове старог света, Андрија Змајевић проширује и свој Црквени летопис у описе историјских догађаја првенствено у римском царству, а затим и у другим деловима света. Дакле, понавља оно исто што је радио код историје јеврејске, тј. старозаветне религије, где му је за основу и полазну тачку служила Палестина и „Библија“. При овоме, он је усретредио сву своју пажњу на оне догађаје и епохе који су за хришћанство важни, па било да се оно ширило, спречавало у томе, или прогонило.

О римским владарима говори доста исцрпно, обухватајући све владаре хронолошким редом, све до пропасти западног римског царства. При овоме писац посвећује сву своју пажњу оцртавању карактерних особина сваког владара; бележи трајање владавине, њихова дела, и понеке догађаје који су се збили за њихове владавине. Змајевића мање занимају ратови, завојевања и световни догађаји. Овакве и сличне моменте Змајевић само узгредно спомиње. Сву своју пажњу Змајевић посвећује човеку и његовим индивидуалним одликама и делима. Примера ради изнећу овде неколико Змајевићевих описа и карактеристика римских владара. Тако за Тиберија (16 год.) каже да је зет и пасторак Аугуста, „souiek cudne i promengliue narau i pameti, hud, bezocan i

duobrazan.“ Он је одбио да народу повећа порезу, говорећи: „pastir treba da cuua stado, a ne da ga scisca.“ За Калигулу пак каже да је „razbludna xiuota“, који је осрамотио не само многе римске госпође, већ и своје сестре. Мрзећи пук римски, говорио је: „kad bi Rimgliani imali samo jednu glauu, dao bi ie posiesi.“ За Нерона (57 год.) изводи да је сличан своме ујаку Калигули по својим поступцима. Лсвио је рибу златним мрежама, а возили су га коњи сребром потковани. Код описа Веспасијана и Тита даје Флавијев опис рата са Јеврејима и уништење Јерусалима. И тако Змајевић у лепим и местимично детаљним описима ређа и остале римске владаре, од којих је вредно споменути оне описе који се односе на Трајана, Адријана, Диоклецијана, Константина Великог итд. Сви описи су углавном тачни, што нам потврђују и изнети цитати из описа Тиберија, Калигуле и Нерона.

Цела историја римског царства углавном се своди на животописе римских владара, који су повезани црквеним догађајима, као што су прогони, мучења итд.

Змајевићева оцена владара зависила је, до појаве Христа, од њиховог односа према старозаветној религији и свему ономе што је доцније хришћанство акцептирало. Од појаве Христа на овамо та оцена је зависила од односа владара према хришћанству. Од овакве оцене Змајевић је отступао када се радило о великим и славним људима који су се истицали добрим делима, као например Трајан, или у случајевима када се радило о Словињанима.

Змајевића не занимају друштвене и политичке прилике, па ни проблеми ондашњег римског царства, као што га није занимало ни код осталих народа пре и после Римљана.

Животописе и хронолошко излагање римских владара обрадио је по делу „Annales ecclesiastici“ од Ц. Баронија. На више места се позива на писце који су само цитирани код Баронија, дакле на изворе из друге руке. Податке је користио у извацима, по неколико реди, слободно, допуњујући и комбинујући их тако да по садржају одговоре циљу којему је Летопис имао послужити. Тачно цитира Страбона,¹³⁾ помињући првог краља Маркомана Моробандија за време цара Тиберија. Али овај факат по угледу на Орбинија погрешно назива краљем Словињана Маркомана. Говорећи о Клаудију, каже да је „Словињанин“ из Далмације, и за ово се позива на Трибалија код Баронија, који говори само да је из Далмације.¹⁴⁾

У Летопису се говори о хунском краљу Атили, Вандалима, Аланима и другим народима, њиховим сеобама итд. Истиче се црквени раскол и борба која је из тога

¹³⁾ Strabonis, Geografica recognovit Augustus Meineke volumen secundum, caput 290. Lipsiae in aedibus B. G. Teubneri MCMXV.

¹⁴⁾ C. Baronius, Annales ecclesiastici, Colonia 1623, I, 221. А. Змајевић, Црквени летопис, 281.

настала. Аналогно римским владарима, описују се и византиски владари и други. За Мухамеда каже се да је сачинио веру из хришћанске, јеврејске и поганске и да је као таква била лако пригрљена у целој Арабији. Крсташки ратови нису посебно обрађени, већ на мање делове разбацани између биографија разних папа или између догађаја. Више познатих података даје о Готфриду Бујонском и Балдвину краљу јерусалимском. Погрдно се изражава о Фридриху Барбароси. Говори о провали Монгола под Џингис-каном и многим другим догађајима до његова времена.

Змајевић је у току светских догађаја и открића у свим деловима ондашњег света. Спомиње откриће Конга у Африци од стране „Португиза“, затим изум штампарије од Гутенберга, тесрију Галилеја о кретању земље око сунца, стојећи на ондашњем гледишту претставника цркве и већине световних научника, о реформи календара итд.

Свете оце и папе некритички описује, износи их као ауторитете, исто онако како то ради Баронио. Мање-више, сви описи иду по устаљеној форми. Истичу се само племенито порекло, добра дела, а никако њихове тамне стране, затим поднете муке и чудеса светитеља и мученика. У веродостојност чудеса обично се не упушта, задовољава се да их констатује или да се позове на неодређене сведоке „kako to mnogi suiedoce“. По садржини и форми, ови делови Летописа, као и цео Летопис, имали су за циљ изазивање поштовања код читалаца према највишим црквеним ауторитетима. Сва историска збивања, па било да су то световна или црквено-религиска, Змајевић рачуна као и Баронио по папама. Они су кроз цео Летопис од нове ере наовамо центар свих догађаја и мерило доброг, исправног религиског и црквеног. Ако се ово има у виду, онда није ни чудо што је Змајевић у своје Летопису користио Баронијеве „Анале“, не само као изворно дело, већ и као образац за коментарисање црквених и световних догађаја. Поред коришћења поменутог дела, има и мањих делова које је писац дословно превео, нарочито ако се радило о чудесима и делима која афирмирају цркву и њену организацију.¹⁵⁾ И овде

¹⁵⁾ А. Змајевић на стр. 210, за папу Климента пише: „Po smrti njegovoj kršćani ovieh strana željni imati moći Svete njegove moleći Gna Boga, da bi im toliko dobro dopustio, i takom milošću podaio, odstupi more tri miere zemlje, ili tri milje, nađe se Crkva od mramora sagrađena, i u njio tielo Sv. Pastira mučena, a kod nje sidro s koieim bij utopljen“.

С. Baronius на стр. 136 за истог папу пише: „Clementis corporis accidisse Christiani comperit habuerunt, cum ipsis ad litus orantibus, mare ad tria milliaria recedens iter eis praebuit ad aediculum marmoream constructam in templi formam in qua corpus Martyris intra arcam lapideam conditum inuesterunt, iuxta illud anchoram qua mersus fuerat“.

На стр. 247 Црквеног летописа А. Змајевић пише: „S. Andeola Po-diakon koga S. Polikarpo po zajedno sa ostaliema posla u Franciu Pripoviedati rieč Boxiu od drača bičima bien radi S. V. naiposljen darveniem. mačem...“

на понеким местима писац цитира Баронијеве изворе. Па ипак не може се казати да се писац ограничио искључиво на њега. Он се на многим местима позива и на друге изворе и друга дела, као што смо то раније споменули.

Андрија Змајевић у свој Летопис у оквиру догађаја из области опште историје уноси и делове из историје Јужних Словена, у циљу да објасни извесне црквене догађаје или да поткрепи и своју основну замисао верског уједињења Словена под окриљем римске цркве. Међутим, ови делови су исецкани на ситне делиће, једнострано узети из крупних историских поглавља, и разбацани по целом Летопису између разноврсних догађаја. У већини случајева ови су уствари умети без међусобне везе, тако да је тешко добити једну праву и потпуну слику не само историје Јужних Словена већ и појединих других народа у појединим епохама.

Змајевић говори о пореклу и прадомовини Словена и њиховим сеобама, о подели на разне гране и о њиховим борбама итд. Без икаква устегања и страха, служећи се Орбинијевим делом усваја његово гледиште о пореклу и прадомовини Словена. Као и Орбини он узима за тобожње Словене многе народе старог века. За њега су Амазонке Словињкиње које обитавају при реци Волги. На страни Александра Великог, каже, ратују и Словињани — Охриђани, позивајући се на Квинта Куртија, Руфа.¹⁶⁾ Римски цареви: Деције, Максим, Клаудије, Проб, Каро и Диоклецијан су Словињани. За ову тврдњу позива се на Трибалија код Баронија и друге писце. Говори о Словенима у Далмацији и Илирији пре доласка нашег народа; о њиховим борбама са Римљанима, за време Цезарових ратова са Келтима; о борбама са Либурнима, дакле: у времену пре стварног доласка наших народа на Балканско Полуострво. Помпеју у рату са Митридатом пристижу Руси у помоћ и решавају рат. За Змајевића су Словени и Готи, који су излазећи из Скандинавије примили то име. У Словене убраја и све народе старог века, као и из времена сеобе народа, као на пример: Хуне, Вандале, Алане, Маркомане и друге који су живели у земљама где сада живе Словени. Једном речи, сви они подаци у Летопису који говоре о најстаријој прошлости Словена, тј. о њиховом пореклу и животу уопште, и Јужних Словена посебно, као и њихов долазак на Балкан, изнети су конфузно и некритично, исто онако како то ради и Орбини. Међутим његови описи дога-

По истом светитељу С. Baronius на стр. 187 својих црквених анала пише: „In territorio quoque Vinarienti Andeolus d subdiaconus olim Polycarpo cum aliis Gallias missus, spinosis fustibus caesus demumense ligneo...“

А. Змајевић на стр. 248 свога Летописа пише: „Sv. Serapione radi S. V. u Egiptu ognjen mučen...“

С. Baronius на стр. 187 својих анала по истој ствари пише: „Etim Aegipto, inter alios martyres Serapio vivus combustus est...“

¹⁶⁾ Q. Curti Rufi, Historia Alexandri Magni Macedonis lib. superstites Lipsiae 1840.

ђаја из историје југословенских, а нарочито српског народа, за који нам пружа највише података, занимљивији су, јер су потпунији, па донекле и научнији. Сасвим је логично да писац и овде све догађаје везује за црквену историју и папу коме догађај временски припада. Залаже се, уз своје широко словенско осећање, да прикаже римокатоличку цркву и веру, односно „православну“ како је назива, као једину и праву веру како су је Христос и његови апостоли учили. Папа је једини наследник св. Петра, те и поглавар Христове цркве.

Змајевић спомиње Сама „Karintie“ краља из времена папе Деусдедита (615 год.) описујући његове преговоре и борбе са франачким краљем Дагобертом. Позивајући се на Павла Такона¹⁷⁾ говори о Словинјанима који су похарали Истру, затим о њиховом пребацивању у Ортону и Пуљу, где су наставили са харашњем. Додирује хрватске владаре Порина и Поргу, грађење Дубровника од стране Солињана 693 године цитирајући Лукаревића и Константина Порфирогенита. Даље у кратким цртама говори о Звонимиру, краљу Далмације, и писму у којем папа прети вођи завереника Веселину, и даље наводи, сасвим по Луцићу, како је по смрти Звонимировој нека места преотео Михајло краљ „словински“.

Опширније податке даје о Тирилу и његовој улози у ширењу науке међу Србима и Бугарима. Затим о покрштавању краља Моравске Светоплука и о служби божјој на словинском језику коме „ucini sloua koiom se sluxe ne samo Slouinske zemglie da li Polonia, Moskouiia, Rusia, Moldauia, Bulgaria, Ulahia i ostale okolo“. Цитира Кедрена и Туберона — Луја Цријевића о преласку „Словинјана“ у Абрук, одакле прогнаше Сарацене из Италије. По Сабелику даје неке податке о Неретљанима. За време пале Стефана VI, 885 год. позивајући се на Орбинија, говори о Будимиру, краљу наше „словинске земље“, кога је папин делегат кардинал „Онорио“ на сабору у Далми „miestu koiese sada Hlieuno zoue“, покрестио и окунуо. На сабору је одређена јурисдикција између Солинске и Дукљанске надбискупије. У периоду владања папе Бенедикта VII (975 до 984 год.) Змајевић говори о српском кнезу Владимиру називајући га „словинским краљем“, који је ступио на престо по смрти свога оца Петрослава. Леп, паметан, и „богострашне душе“, каже Змајевић за њега. Детаљно описује његов пад у ропство бугарском цару Самуилу и ослобођење венчањем царево кћерке Косаре, која га је дворила; напоследку описује Владимирову мученичку смрт, и његова тобожња чудеса после смрти. Ове податке црпео је из кронике попа Дукљанина и Орбинија. По Орбинију описује смрт краља Драгомира у Котору 897 године. Спомиње и дукљанског краља Бодина 1100 године тврдећи да је сахрањен у цркви Св. Сергија на Бојани. Змајевић је

¹⁷⁾ P. Diaconus, Historia Langobardorum cap. XII, XIII, XXV, knj. IV. Hannoverae 1878.

наведене податке о дукљанским или, како их он назива, „словинским владарима“ узимао из кронике попа Дукљанина, која се од Дубровчанина Туберона — Луја Пријевића 1527 год. тако назива. Управљајући се тачно по Орбинију, за босанског бана Борића говори да је прво владао са баном Твртком и Кулином, а затим се преселио у Захумље и управљао овом облашћу. Због размирица између црквених поглавара Дубровника и Захумља, Борић је заратио са Дубровником. Захваљујући помоћи коју су указали Пераштани Дубровчанима, Борић је изгубио овај рат. Говорећи о историји првих српских владара из династије Немањића¹⁸⁾, сасвим по Орбинију наводи да се Деса први назвао жупаном. Имао је три сина: Мирослава, Немању и Константина. Од Немање наста династија Немањића, која је владала у Србији 218 година. Родословље које Змајевић износи за Немањиће говорећи о Деси и његовим синовима нетачно је и нејасно. Истиче, да је био одан римској цркви, и као такав поклонио острво Мљет калуђерима Св. Бенедикта.

За захумског кнеза Мирослава, брата Стевана Немање, каже да је био непријатељски расположен према Риму, да је помагао „патарине“ и да је отео благо сплитског надбискупа. За овај посљедњи навод тачно цитира писмо папе Александра. Даље, позивајући се на Луцића, говори да су острва Брач и Хвар 1185 године потпала под српску власт и добила жупане.

Вукана, сина Немањина, назива краљем Далмације и Диоклеје и намесником Радослава, наглашавајући да се у овом податку слаже са Орбинијем, рекавши: „premda Orbini ouako govori“. Поред Орбинија по овом питању служи се Риналдијем (Raynaldus), на кога се позива. Истиче везу Вуканову са папом и његову оданост римској цркви и каже да следи примеру свога оца. Не изоставља да говори и о одлукама Диоклејског црквеног сабора. Борбе Вуканове са братом Стефаном Првовенчаним Змајевић не спомиње.

По Орбинију описује Андрију Мирославића, сина Мирослава, као човека веома блага и добра, који је по сваку цену избегавао сукобе и ратове.

Тачно по Орбинију, Стефана Првовенчаног назива „Nemanja II Kravai“, а сада „Venčani“. Затим дословно по Орбинију говори

¹⁸⁾ А. Змајевић је узео тачно по Орбинију родословље династије Немањића, тако на стр. 249 Орбини пише: „Et essendo morto Nemagna, lasciò due figlioli, Tihomil e Simeone. Tihomil non stette nel dominio piu d' un anno, che morì, e gli successe il suo fratello Simeone. Il quale regno nel 1200, e acerebbe il dominio sopra la Servia, Dalmatia, Dioclea, Traunia, e Zaculmia; e fù il primo che si schiamasse Rè di Bassia. Il quale spesso travaglio con 1 armi l Impero Greco.“

На стр. 725 Летописа то исто и Змајевић у преводу говори: „Simeon Kralj sin rečenoga Nemanje po smrti Tihomila njegova brata učini se Gospodar Servie, Dalmacie, Travunie i Zahilmie. On prvi Raški kralj se nazva Cesto prema Grkom ustaia...“

да је крунисан на Ускрс у Приштини од „Metropolita suiēh Biskura“, а не од патријарха како то Орбини каже. У додатку на крају Летописа Змајевић се поново враћа на Стефана „Венчаног“, рекавши да је Стефан Немањић 1220 године упутио писмо папи Хонорију, у коме моли да му пошаље круну ради крунисања за краља, но уопште не спомиње ко га је крунисао. Даље у редовном тексту рукописа тврди да је Стефан отео већи део земље Бугарима, подложио Срем,¹⁹⁾ међутим не говори о борби са Вуканом. Позивајући се на писма која се налазе у Милошевском манастиру, наводи да је сазидао манастире Милошево и Св. Ђорђа на острву према Перасту.

О св. Сави, поред кога погрешно ставља 1250 годину, Змајевић каже да је син Симеона Немање, првог краља Србије, и његове жене Јелене, сестре Страшмира, нишког бана. Ове податке, као и оне који следе, сем места где је умро св. Сава, писац је узео од Томка Мрнавића.²⁰⁾ Говорећи о родитељима св. Саве, каже да су били „богољубни“ и одани римској цркви, а што се види из писма краља Стефана упућеног папи Иноћентију III. Описујући св. Саву, он овако о њему говори: „Suakom milostiu, na put Boxi postaugla suakoga sam po sebi pohodeci Darxaue riecju i dielom kriepi suoie narode. Naiposlie pohodeci carkue i manastire u Tarnouu (a ne kako pisce Marnaucic u Milosceou) 14. siecna preminu. Receni Prosuetitegl radi suietlosti koiu ouom kragliestu nauk, i suetigna gnegou poda ucenci oue narode“. Змајевић не каже где су спаљене мошти св. Саве, али говори о узроцима спаљивања, затим о Синан-паши, о ходочашћу Срба и Бугара на гроб св. Саве и напослетку о чудесном диму при спаљивању мошти св. Саве.

У поглављима о разним догађајима и личностима из српске историје настоји да код разбацианих делова сачува историску целину по нити догађаја. Такав је, на пример, случај у генеалогској нити династије Немањића, где говори о краљу Стефану, сину Првовенчаного, о Милутину или Урошу Светом 1284 године, Владиславу сину Милутиновом, а нарочито о Стефану Душану. Држећи се потпуно Орбинија, за Душана каже да је због подизања многих задужбина и даље изградње манастира Хилен-

¹⁹⁾ По овом догађају Орбини на стр. 251 пише: „...soggiogò li popoli di Srieino, ch erano governati, in quel tempo da una Signora chiamata Uriza, ch era del sangue de Re d' Ungaria...“

На стр. 739 Летописа Змајевићевог налази се то исто у преводу: „Podložj podase Srieimljiane (Vladane) od Gospode Urice, roda kralja Ugar-skoga žene...“

²⁰⁾ T. Mrnavić, Regiae Sanctitatis Illyricanae стр. 286, 287.

дара у Светој Гори прозват Душан, затим да је по наговору своје жене Рогозне гонио католике.²¹⁾ Због тога је био напанут и кажњен од мађарског краља Ладислава и пољског Казимира III. Много пута он разби Турке, завлада Албанијом до Арте и местима око Костура и године 1340 прогласи се царем. У рату са босанским баном Стефаном заузео је Имотски и Нови. Преко которског властелина „благостражника“ Николе Бучића преговарао је са франачким краљем ради женидбе сина му Уроша. Умро је у 45 години живота. По Лукаревићу и Орбинију описује Вукашинову владавину, битку на Марици и његову погибију. Говорећи о кнезу Лазару, његовом пореклу, породици и односима са суседима, углавном износи податке који се налазе код Орбинија. Битку на Косову, Милоша Обилића, Вука Бранковића, њихову свађу, као и друге личности, описује по народном предању и Орбинију Податке о деспоту Ђурђу даје у изводу по Орбинију. Међутим, када се ради о Ђурђевој односу према римокатоличкој цркви, Змајевић не само што отступа од Орбинија већ и необјективно даје свој суд. На једном месту за Деспота каже да је „разумне бесиеде“, а назива га „вртоглавим и мало становитим“, јер је одбио Ивана Капистрана кад је овај од њега тражио да пређе у римокатоличку веру, односно, како Змајевић каже, да „приђе јединству Св. Цркве“. Ово му Змајевић не може опростити, и зато где год му се пружи прилика да говори о Деспоту, он се о њему неповољно изражава. Тако на страни 818, позивајући се на Риналдија, каже да се Босна 1429 године по настојању деспотовом обавезала султану да неће преко своје територије дозволити пролаз хришћанске војске ма одакле долазила. Затим на крају Летописа у додатку износи узајамна писма између Деспота и Јанка Хуњација, а која писма бацају рђаву светлост на Ђурђево личност и његову владавину. Истовремено између свих ових догађаја, а позивајући се на Лукаревића, пише о Кулину бану и о писму које је овај упутио папи Александру III, затим о Котроману, који је основао град Врх Босне са око 10.000 кућа, од кога „узрaste“ Сарајево. Даље хронолошким редом ниже догађаје и владаре из босанске историје. По Луцићу и Орбинију описује владавину Твртка. Пружа кратке податке тачно по Орбинију о босанском краљу Остоји, затим по Луцићу о војводи Сандаљу, и даље по Орбинију о краљу Томашу, Херцегу Степану и његовом дворанину Радивоју који подиже Мостар, и о другима. За мач Вука Огњенога, који се и данас налази у Перасту, Змајевић каже: „Na istom macu

²¹⁾ M. Orbini за Душана пише на стр. 261: „Et per ciò fù detto Duſcian, cioè elemosiniero. Trattava bene etando li Latini, e quelli, ch erano della fede catholica Romana; non ostante che una uolta a persuasione di Rogosna sua moglie che si chiamo stiano Helena...“

A. Змајевић на стр. 781, 782 то исто у преводу каже: „Radi svoieih zadužbina Dušan bij rečen. Kršćanima po običaju Crkve Rimske Gnu Bogu služahu potaknut od Rogozne svoie žene, koja se Helena nazva...“

Sarbskiem uelikiem slouima zlatom ispugnienim uidese oue riedi: Sv. Nikola iskorieni pomocu krepkom nepriategla tebise moglu, budi pomoc gresnom rabu Uuku Scepanouicu“. По Луцићу даје кратке и нејасне податке о Хрватској, да су њоме владали банови Павле и Младен, властелин и кнез Нелипића („Nalipeza“). Границу Хрватске са Захумљем и Змајевић поставља на реци Цетини.

Од почетка XV века Змајевић све више улази у детаљније описивање догађаја из историје Црне Горе и Црногорског Приморја. Бележи заузимање Бара од Стефана, који је био војвода деспота Ђурђа. Износи повеље које су издате Бару и Будви од поменутог деспота. За Кумбор наводи по раније поменутој перашкој хроници, да га је саградио Хасан-паша, да би онемогућио снабдевање Котора храном. Према истом рукопису описује помор од куге у Котору. Спомиње ускоке и заузимање Клиса од Турака 1596 год., „iz priearke“. За Мавра Орбинија говори: „Poda suietla koliko stara, toliko noua nascem slouinskom narodu slaueci suoi slauni narod slauu sebi nakon sebe stece“. За Јакова Лукаревића каже, да показа свој разум и крепост у дубровачком летопису 1605 године.

За седамнаести век даје више података о папама Гргуру XV, Урбану VIII, Иноћентију X и XI, Клименту X, које је сигурно за свога боравка у Риму прикупио, затим о Јосафату Кунчевићу, млетачком генералу Фосколу и његовом заузимању неких далматинских градова, Рафаелу Леваковићу итд.

Поред ових одломака у којима су описани крупнији догађаји из народне историје, Змајевић је убацио и много ситнијих података локалног значаја, као на пример: пренос главе св. Влаха у Дубровник: 1122 године Дубровчани доведоше млетачког властелина Марка Дандола за кнеза; 1367 године Омишани почеше понова гусарити; у Стои и на Рат (Пељешац) 1389 године дођоше фрањевци; 1423 године предаше се Венецији Сплит и још неки далматински градови; Иван Стоико Дубровчанин — доминиканац довео је Грке на Флорентински сабор итд.

Змајевић даје и неколико одломака из бугарске историје од најстаријих времена до 1370 године, када се, како каже Змајевић, на „Sismanu skoncalo“ бугарско краљевство. Ови ретки умети су без међусобне везе, истичу само оне моменте, који су у вези самс са римском црквом. И овде углавном следи Орбинија, према да се при опису цара Самуила позива на Платину и Сабелика. На исти начин, тј. преко римске цркве, Змајевић дотиче и неке моменте из руске историје.

Што се тиче Змајевићевих слика у Летопису, утврдили смо да је грбове или „ресате“, како их писац зове, узео и пресликао из Орбинијевог дела „Il Regno degli Slavi“, и то: грб Немањића, Вукана, кнеза Лазара, Алтомана, Баоше, Црнојевића, Косаче, Босне, Захумља, Хрватске и Бугарске. Никаквог основа нема да би се могло претпоставити да је писац користио Минстерову Ко-

смографију, како је утврђено за Орбинија, или неки други извор. Сliku Лукаревића лепо је прецртао из његовог „Дубровачког летописа“ издања 1605 год. За остале слике, првенствено оне које се односе на историју Срба, као слике св. Саве, Симеона и других, потребно је да се студија продужи, у циљу утврђивања извора по којима је Змајевић радио.²²⁾

У целом Змајевићевом књижевном и верском раду осећа се његова велика љубав према народном језику. Сва његова дела писана су чистим српским језиком, онаквим какав је и данас, са мањим изменама, у Боки и Црној Гори. Чак и одредбе Спичанског синода 1674 године су тако писане, што је јединствен случај у римокатоличкој цркви и за данашње време. Језик којим је Летопис писан не само да је чист већ је и богат. Примесе талијанског језика осећају се само у страним именима. Сем овога концепта оригинала, који је писан латиницом, писао је ћирилицом, коју је сматрао народним писмом.

Љубав према народном језику и писму писац је црпео првенствено из своје уже отаџбине и Црне Горе, а затим из историје свога „словинскога народа“. Змајевић је, и поред своје привржености римокатоличкој цркви, био свестан о својој припадности великом словенском роду. То он испољава на више места у своме Летопису уносећи топлину у описе догађаја и личности из историје Словена уопште, као, на пример, када каже: „Sv. Jerolim slauni naucitegl, i branitegl Su. Carkue, Popouska kruna, dika i slaua slouinskoga jezika nasce Dalmacije“. Исто тако се осећа и његово настојање да за све црквене догађаје пронађе одговарајуће народне догађаје. Описом, пак, догађаја из народне историје он настоји објаснити црквене. Због тога је Змајевић унео у свој Летопис око 220 уметака из области историје јужнословенских народа, од којих преко 180 пада на време од VII века наопамо до 1675 године. Већи део односи се на историју српског народа, а мањи на остале јужнословенске народе.

Змајевић је био уверен да ће само црквеним јединством, тј. примамљем римокатолицизма, Словени одиграти ону улогу која им према њиховој величини и пространству припада. Он никада не заборавља да је прво римокатолик, па ипак он је писао лепо и ласкаво и о многим личностима, нарочито из српске прошлости, који нису припадали Риму у верском погледу, те се његова објективност ту не може оспорити, нарочито када није у питању интерес римске цркве.

Као повереник Конгрегације верске пропаганде за Јужно Приморје Змајевић је у своме раду на верском јединству показао

²²⁾ Интересантно је споменути, да су слике св. Саве и Симеона у Стематографији Кристофора Жефаровића исте са онима у Змајевићевом Црквеном летопису. Вероватно да су оба писца користила исти извор за поменуте светитеље, јер се не може претпоставити да је Жефаровић могао користити Змајевићев Летопис који је лежао нештампан.

многу умешности, разумевања и уопште политичке способности. Због ових његових особина њему се поверава 3. X. 1662 године да ступи у везу са српским патријархом Максимом како би га придобио за унију, или да га одржи у добром расположењу према Риму.²³⁾

Колико је Змајевић помирљиво деловао за разлику од других видећемо из ово неколико примера. На оптужбе босанских фрањеваца против патријарха Максима, по тражењу Конгрегације Змајевић подноси извештај 15. I. 1663 године у коме не само да побија оптужбе, већ наводи да би босански фратри били ближе истини када би говорили о патњама православних Срба.²⁴⁾ Док опат Змајевић, у своме писму Конгрегацији од 16. X. 1663 године овлаш додирује питање патријархових намета на католички клир па их чак и прећутно одобрава, дотле скопски надбискуп Андрија Богдани из Јањева каже да су православни исто толики противници католика колико и Турци и да траже различите дажбине од оних које они дају Турцима.²⁵⁾

Тако исто као надбискуп Андрија Змајевић је лепо говорио и писао Конгрегацији о патријарху Арсенију III и његовој посети Перасту. Дотле је ишла верска толеранција и међусобно поверење да је по речима Андрије Змајевића патријарх препоручио њему своје православне свештенике, а овај патријарху своје католичке. По речима А. Змајевића патријарх му је поверио да он реши неке жалбе Паштровића које он није могао да пресуди због кратког времена. У сасвим другим бојама је престадио Конгрегацији патријарха Арсенија III требињски бискуп Антоније Примојевић у своме писму од 25. V. 1673 год.²⁶⁾

По својој намени, садржају и оригиналности не може се сматрати да је Змајевићев Црквени летопис богат извор за проучавање и упознавање народне историје, а нарочито историје српског народа. Но ово не значи да Летопис ипак није изворно дело као и да није користан. Напротив, сама чињеница да је писан народним језиком у прози у XVII веку, када су Орбини, Лукаревић, Луцић и Мрнавић писали талијанским и латинским језиком, убеђује нас у његову корисност и оригиналност.

При сцени Змајевићевог Црквеног летописа не сме се изгубити из вида да писац није имао за циљ писање народне и опште световне историје; затим, да су унети делови из ове световне

²³⁾ Ј. Радонић, Римска курија и Јужнословенске земље, Београд 1950, 259, 340.

²⁴⁾ Ј. Радонић, н. д., 340—341. ²⁵⁾ Ј. Радонић, н. д., 342—343.

²⁶⁾ Ј. Радонић, н. д.

историје изабрани само ради тога да подрже пишчеву религиозну тенденцију и да му помогну у остварењу његовог циља, тј. привођења Словена црквеном јединству. Само имајући ово у виду може се објаснити зашто се Змајевићев Црквени летопис у изабраним деловима народне и опште историје своди углавном на животописе личности, без културног и политичког садржаја.

У погледу научне вредности оних делова који се односе на српску, односно на народну историју, Змајевићев Летопис се не може упоредити са много бољим историским делима Орбинија, Лукаревића и Луцића, иако је Орбинија највише користио за народну историју. Исто тако и део црквене, као и опште историје далеко изостаје иза Баронијевих „Црквених анала“ на којима је базирао свој Летопис како у погледу грађе тако и у погледу циља којему је Летопис био намењен.

Највећи недостатак који се код Змајевићевог Црквеног летописа осећа јесте верска тенденција којом се он руководио при писању свога дела. Он прелази преко читавих народних покрета, знаменитих догађаја и личности из народне и опште историје, да би на другој страни говорио о Јосафату Кунчевићу и његовом раду у Русији, затим члановима Конгрегације верске пропаганде Рафаелу Леваковићу, Ивану Молоквеу и другим мање важним догађајима. Услед оваквог рада Змајевић је умањено вредност свога Летописа, давши му више карактер штива него научног дела.

Змајевић, мада живи у време појаве критичких издања Боландистичких „Acta Sanctorum“ и реда Мабијона, он се угледао на старије католичке анализе, па и на савремене. Мада има пред собом сјајно Луцићево дело, он није ништа научио од његовог критицизма и прагматизма. Зато је Змајевић написао свој Црквени летопис без икакве критичности, не одмакавши нimalo од свога узора Орбинија. За црквене личности проналази увек нове облике у истицању добрих дела, девичанског живота, жеље за вечним животом, учености итд. Међутим, невероватно је како једноставно и мирно говори о чудесима, без икаквог настојања да пружи нека објашњења бар тамо где би била неопходно потребна.

У својим пак личним реминисценцијама он оживљује историско причање, нарочито ако је видео неки град, катедралу, споменик, личност, или бој итд. Описујући долазак краљице Кристине у колегиј Урбано у Риму, каже да је и он, између осталих ученика, који су је поздравили на 26 језика, поздравио краљицу

на нашем „словинском“ језику. Понекад поједине догађаје хоће намерно да провери, као например причу о незахвалном сину на острву Мљету, о коме је писао Орбини.

У Змајевићевом писању осећа се и барокно схватање ово-земаљске пролазности. Живећи у веку ратова, пропадања, несигурности и т. сл., он је за многе ствари и догађаје тражио објашњење у чудесима разних светитеља.

Можемо пожалити што Змајевићев Црквени летопис није својевремено штампан, јер он би ипак био један позитиван прилог народној историји седамнаестог века, и као такав задовољио једну потребу, јер би дао дело које нисмо имали; а друго: више него пола века пре Игњата Ђурђевића решио је проблем за који се овај дубровачки песник залагао, тј. да и науку треба обрађивати на народном језику.

Гавро А. Шкриванић